

BELLE TEN

Cilt: LXXII

Aralık 2008

Sayı: 265

WAHŞUŞANA KRALLIĞI

HASAN ALİ ŞAHİN*

Wahşušana krallığı hakkındaki bilgilerimiz Kültepe metinlerine dayanmaktadır. Kültepe’de, 1925 yılından itibaren ortaya çıkan binlerce tablet sayesinde hem Anadolu’daki beyliklerin hem de Eski Asur Kent Devleti’nin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihini öğrenme imkanımız bulunmaktadır. Koloniler Çağı (M.Ö. 1775-1725)’nda yaşamış olan şehir beyliklerinin birbirleriyle olan münasebetleri, Asurlu tüccarların yerleştiği şehirler ve bunların yerlilerle ilişkileri hakkında bilgi edinmekteyiz.

Kültepe metinlerinden yaklaşık 40 adet Asur kolonisi anladığımız kadarıyla Anadolu’da bulunmaktaydı. Bunların çoğu önemli krallık merkezleridir. Ancak şu ana kadar bir kaç adet koloni dışında diğerlerinin yerleri tespit edilebilmiş değildir. Tüm bu bilgileri bize sağlayan *Kaniş kârumu* dışında *Hattuş kârumu*’nun *Hattuş* şehrinde olduğu, *Ankuwa wabartumunun* ise Alişar olacağı belgelerle tespit edilmiş bulunmaktadır. Diğer şehirlerin yeri konusunda bugüne kadar pek çok çalışma da yapılmıştır. Bunlardan birkaçının isim benzerliği nedeniyle lokasyonu yapılabilmektedir. Örneğin *Tegaramma*’nın Gürün olacağı söylenmektedir. Şanlıurfa’nın Suruç ilçesinin eski adı Badna olduğundan *Badna wabartumunun* burası olacağı anlaşılır. Koloniler Çağı’nda önemli bir krallık merkezi olan Zalpa’nın yeri konusunda pek çok teklif sunulmuştur. Birden fazla Zalpa’nın olacağı da belirtilmiş, *Kaniş* kraliçesi efsanesine dayanılarak Kızılırmak’ın Karadeniz’e döküldüğü yere yakın Bafra İkiztepe olacağı iddia edildiği gibi, Kızılırmak yerine Zamantı ırmağı alınarak Çukurova’ya

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KAYSERİ - hasahin@erciyes.edu.tr

yerleştirme girişimleri de bulunmaktadır. Ayrıca Mari metinlerinden hareketle Zalwar kralı *Anuş-hirbi* ile Mama kralı *Anum-hirbi* eşimsenerek, *Zalwar* krallığının merkezi Gaziantep ili İslahiye ilçesi yakınlarında yer alan Tilmen höyüğe yerleştirilmektedir.

Koloniler Çağı'nda *Kaniş*'in doğusundaki en önemli ticaret merkezi olan *Hahhum* şehrinin Fırat üzerinde Lidar höyük olacağı söylenmektedir. Bu tezi güçlendirecek olan yeni bir kanıt olarak, *Hahhum* krallığı ile Asurlular arasında yapılan antlaşma metninde Asurlu tüccarların gemilerinin batması hâlinde mallarının tazmin edileceğinden bahsedilmesi gösterilebilir¹. Zira bu şehrin Fırat nehri üzerinde gemilerin yaklaştığı bir limanı olması gerekir. Ayrıca *kārum* kelimesinin Sumerce KAR "liman"dan geldiğini de hatırlatalım. *Luhuzatia*'nın Elbistan Karahöyük², *Hurama*'nın ise Yeşilhöyük olabileceği belirtilmiştir³. Ancak söz konusu höyüklerde yapılan ve yapılacak olan kazılarda bulunacak belgelerle kanıtlanmadıkça tüm bunlar birer tahmin olmaktan ileri gidemeyecektir. Söz konusu şehirler içinde en önemlisi Akadlı tüccarların yerleştiği *Puruşhattum*'dur. *Puruşhattum*'un Acemhöyük olacağı belirtilmiş, burada 1962 yılından itibaren yapılan kazılarda Koloniler Çağı ile çağdaş saraylar bulunmuş, o döneme ait mühür baskılarından Kargamış ve Mari krallıklarıyla ticari ilişkiler de kanıtlanmıştır. Asur kralı *Şamşi-Adad*'ın memurlarına ait mühür baskıları da bulunmuştur. Ancak yazılı belge bulunamadığından şehrin ismini öğrenme imkânı olmamıştır. *Puruşhattum* şehrinin bulunması, Akadlı tüccarların burada oturmalarından hareketle önem arz etmektedir. Burada bulunacak olan Akadlı tüccarlara ait belgelerle Anadolu'nun tarih çağları birkaç asır geriye gidecektir.

Wahşuşana krallığı hakkındaki bilgilerimiz de yine Kültepe metinlerine dayanır. Boğazköy'de bulunan *Anitta* tabletinde *Kuşşara* krallarının fethettiği yerler arasında *Puruşhattum*, *Şalatiwar*, *Ulama* gibi komşu şehirlerden bahsedilmesine rağmen *Wahşuşana* ismi geçmez. Kültepe metinlerine göre *Wahşuşana* krallığı *Kaniş* şehrinin batısında bulunan ve Asurlu tüccarların yoğun ticari faaliyetlerine sahne olan önemli bir merkezdir. Burada bir *kārum* bulunmaktadır. Büyük tüccarlar burada ticaret yapmaktadırlar. Kraliyet sarayının ihtiyacı olan kalay, bakır gibi hammadde yanında çeşitli türden mamul kumaşlar bu tüccarlar tarafından

¹ Günbatı 2005, s. 760-761.

² Yiğit 1997, s. 14.

³ Forlanini 1985, s. 45-67.

sağlanmaktadır. Bu çalışmada yukarıda verilen özet bilgiler ışığında bu konuda ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Wahşuşana P. Garelli, L.L. Orlin ve E. Bilgiç tarafından Niğde civarına yerleştirilmiştir⁴. Nashef ise, Tuz Gölü'nün kuzeyinde olacağını belirtmiştir⁵. Kültepe metinleri arasında yer alan ve masraf listesi diye anılan belgeler *Wahşuşana Şehri*'nin yerini belirlemede etkili olmuştur. Bu belgelerden anlaşıldığına göre, *Wahşuşana*'ya birkaç yoldan ulaşılmaktadır. Bu yollardan biri, *Kaniş*'ten itibaren batı yönünde Konya Ovası'na uzanan yoldur. *Kaniş*'ten itibaren batı yönünde ilk önemli istasyon Nevşehir civarında olacağı belirtilen *Waşhania* Şehri'dir. Bir belgede *Waşhania*'dan hareketle *Malita* üzerinden *Wahşuşana*'ya ulaşılmaktadır⁶. Buna göre Asurlu tüccarlara ait kervanlar Nevşehir'in batısından Kızılırmak'ı geçerek kuzey-batı yönünde ilerleyip Kırşehir ili sınırları içinde yer alması gereken *Malita*'ya oradan da *Wahşuşana*'ya ulaşmaktadır. Güneyden giden yol *Waşhaniya*'dan itibaren Klasik Nanassos (Nenizzi) olduğu anlaşılan *Nenaşsa*'ya varmaktadır. *Nenaşsa*'dan itibaren yine batıya doğru *Ulama* ve oradan *Puruşhattum*'a ulaşılmaktadır⁷. *Nenaşsa*'nın Aksaray'ın doğusunda olduğunu biliyoruz. *Ulama* Aksaray civarında ise, *Puruşhattum*'un daha batıda yer alması mümkündür.

Kaniş'in kuzeyinden giden yoldan, *Tawinia-Turhumit-Tuḫpia* üzerinden *Wahşuşana*'ya varılmakta ve devamla *Puruşhattum*'a uzanılmaktadır. Bir Kültepe metninden öğrendiğimize göre, *Wahşuşana*'dan *Şalatiwar*'a ve oradan *Puruşhattum*'a varılıyordu⁸. *Wahşuşana*'dan biri *Ulama* diğeri *Şalatiwar* üzerinden olmakla iki ayrı yoldan *Puruşhattum*'a ulaşıldığını da görmekteyiz⁹. *Kaniş kārumu*'na *Wahşuşana Kārumu*'nun yazdığı mektupta, iki haberciyi *Ulama* yolundan iki haberciyi de *Şalatuwar* yolundan *Puruşhattum*'a gönderdikleri belirtilmiştir. Buna göre, *Wahşuşana* Şehri'nden *Puruşhattum*'a iki ayrı yoldan varılmaktadır ki, biri Tuz Gölü'nün doğusunda kalan *Ulama* üzerinden diğeri gölün batısında bulunan *Şalatuwar* üzerinden olmalıdır. *Wahşuşana* şehri ise, Tuz Gölü'nün kuzeyinde yer almış olmalıdır. Burası Kızılırmak kavisi içerisindeki

⁴ Garelli 1963, s. 121; Orlin 1970, s. 36; Bilgiç 1946, s. 402.

⁵ Nashef 1991, s. 135.

⁶ OIP 27, 54.

⁷ TC 3, 165.

⁸ AKT 3, 34.

⁹ Günbatı 1987, s. 479; Kt. 83/k 117.

Tawinia, *Turhumit*, *Tuḥpia* şehirleriyle Kızılırmak'ın güneyinde bulunan, *Purušhattum*, *Şalatiwar*, *Ulama* şehirleri arasında önemli bir geçiş yeridir. Böylece, *Wahşuşana* hem Tuz Gölü'nün çevresindeki şehirlere hem de Kızılırmak kavisi içinde bulunan *Tuḥpia*, *Turhumit* gibi şehirlere yakın bulunarak merkezi bir önem kazanmıştır¹⁰. Bir masraf listesinden yine yol güzergahı konusunda bilgi ediniyoruz¹¹. Buna göre, *Purušhattum*'dan *Şalatiwar*'a oradan *Wahşuşana*'ya gelinmektedir. *Wahşuşana* üzerinden *Tuḥpia* ve *Turhumit* geçilerek *Kaniš*'e dönüldüğünü de belgelerden öğrenmekteyiz.

Siyasi Tarihi

Wahşuşana hakkındaki bilgilerimiz Kültepe metinlerine dayandığından bu şehrin siyasi tarihi hakkında direk bilgi edinme imkânımız bulunmazken, Asurlu tüccarlarla olan ilişkiler sayesinde belgelere yansıyan ifadelerden hareketle; şehrin sarayından, kralından ve kraliçesinden haberdar olmaktadır. Anadolu şehirlerine Asurlu tüccarların yerleşebilmeleri ancak yerli beylerle yaptıkları antlaşmalarla sağlanıyordu. Yerli beylerin onların ticari aktivitelerini sıkı denetlediği, ticaretinin yapılması yasaklanan kritik madenleri alıp-satanların mallarına el koyduğu veya tüccarı hapse attığı oluyordu. Bazen yalnızca oturdukları şehrin kralıyla antlaşma yapmaları mümkün olmuyor, kervanların geçtikleri şehrin kralıyla da anlaşmak, yada ona yemin etmek durumunda kalıyorlardı. *Wahşuşana* kralı tahta yeni çıktığında *Wahşuşana* şehrinde bulunan Asur kolonisinin temsilcilerinin huzuruna çıkarak yemin etmelerini istemiştir. Bunun nedeni, *Wahşuşana* şehrinde oturan tüccarların kervanları bu şehirden geçtiğinden, tüccarların krala karşı dürüst olmaları, kervanlar şehirden geçerken vergilerini düzgünce ödemeleri ve kaçakçılık yapmamalarının istenmesidir¹². *Wahşuşana* şehrindeki tüccarlar kendilerinin bu konuda söz sahibi olmadıklarını belirterek *Kaniš Kārumu*'na haber göndermişlerdir. Mektupta, Asur Şehrinin ve *Kaniš kārūmunun* ölçülerinin *Wahşuşana* kralına yemin için gitmeleri istenmektedir.

Wahşuşana kralından bahseden belge, *İlī-iddi(n)* isimli tüccarın muhtemelen ortağı olan *Uşur-ša-Aşşur*'a gönderdiği mektuptur¹³. Buna göre, *İlī-iddi(n)* isimli şahıs bir kraliyet sarayına çıkmış ve onun haberlerini iletmiştir. Kral, *rabi-sikkatim* isimli dış ticaret ve panayırlardan sorumlu

¹⁰ Forlanini 1985, s. 45-65; Günbatu 1995, s. 107-116.

¹¹ Kt 91/k 424.

¹² Landsberger 1940, s. 26-27; KTP 14.

¹³ AKT 1, 78.

görevlinin *Puruşhattum Uşunala ve Wahşuşana* krallarına yemin etmeden önce buraya gelmesin demektir. *Şarla* memleketinde Şabualılar bize yolu kapattılar ve bizi tutukladılar. Gerek *Wahşuşana* ve gerekse çevresindeki *Puruşhattum*, *Ulama* gibi şehirlerde zaman zaman siyasi istikrarın bozulduğu görülür. Bu olaylar direk olarak Asurlu tüccarları etkilediğinden onların yazışmalarına yansır. Bir mektupta hem *Puruşhattum* hem de *Wahşuşana*'da ayaklanma olduğundan, Asurlu tüccarın *Wahşuşana*'ya geçmediği anlatılır¹⁴. Yine bir başka mektupta ise, şayet *Kaniş*'te isen *Waşania*'ya geç, memleket sakinleşene kadar buraya gelme denilir ki, bu şehrin *Puruşhattum* olacağı belirtilmektedir¹⁵. *Wahşuşana* memleketinden bahseden bir diğer Kültepe metninde ise, burada bir kargaşa hüküm sürdüğünden depolanan bakır madenini kurtarmak üzere, *Aşşur-damiq*, *Wahşuşana*'ya gideceğini ve orada bakırı acentalarına teslim edeceğini *Uşur-şa-İştara*'a yazıyor¹⁶. *İkuppia* isimli şahsın *Wahşuşana*'da oturan *Uşur-şa-İştara* yazdığı mektupta¹⁷, *onlar dediler ki, Onlar, Wahşuşana memleketini istila ediyorlar. Ayrıca hamalların gitmesi engellendi. 5 gün içinde kancaların yapıp yapılmadığını öğreneceğim ve hamal kiralayıp bakırı yollayacağım* demektir.

Koloniler Çağı'nda Anadolu şehirlerini yöneten ve *rubā'um* denilen beylerin yanında *rubātum* adı verilen kraliçelerin de yer aldıkları görülür. Bunların şehir beyleri gibi kendi adlarına saltanat sürmüş oldukları anlaşılır. Bazıları da kralla birlikte yönetimde bulunmuş olmalıdırlar. Hitit Devletleri döneminden bildiğimiz güçlü kraliçelik kurumunun Koloniler Çağı'nda varlığı anlaşılır. *Rubātum* terimi, Asurca olmasına rağmen yalnızca Anadolu'daki kraliçeler için kullanılmıştır. Böylece eski Anadolu'da şehir devletleri yönetimindeki kral-kraliçe birlikteliğinin bu çağdan itibaren Hititler dönemine ulaştığı anlaşılır. Kraliçelerin Asurlu tüccarlarla olan ticari ilişkileri belgelere yansımaktadır. Kraliçeler, Asurlu tüccarlara çeşitli türden kumaş ve diğer mamul eşya siparişleri vermektedirler, tüccarlar da bazen ellerindeki değerli kumaşları onlara hediye etmektedirler. Bu cümleden Asurlu tüccarların *Wahşuşana* kraliçesine hediye olarak elbise verdikleri anlaşılmaktadır¹⁸.

¹⁴ Çeçen 2002, s. 65.

¹⁵ Çeçen 2002, s. 66.

¹⁶ Kt. n/k 218; Dercksen 1996, s. 143, n. 445.

¹⁷ Kt. n/k 84; Dercksen 1996, s. 142, n. 443.

¹⁸ **KTS** I, 50 c : i-nu-mi rú-ba-tum Wa-ah-šu-ša-na-i-tù te9-ru-ba-ni 1 ku-ta-na-am 1 TÚG šu-ru-am a-na Ni-ša!-e-im a-df-in 2/3 ma-na 5 GIN2 i-ni-kà-sí 10 a-ša-kan2 [I]i-mu-um [DUMU! B]~a-ba-lim.

Kültepe metinlerinden anlaşıldığına göre, devletin başında bir kral bulunmaktadır. Bunun yanında kraliçenin de yetkili bir kişi olduğu anlaşılır. Devlet hanedanın ortak malı olarak algılandığından prenslerin devlet örgütünde görev aldıkları ve bu görevlerde yükseldikleri bilinmektedir. Sarayda devlet bürolarının birbirinden ayrıldığı görülür. Hazine, ticaret, askerî, malî, istihbarat dairelerinin varlığı anlaşılır. Belgelerimizde geçen, *rabi-simmiltim* (merdiven büyüğü-prens), *rabi-sikkatim* (panayırlardan sorumlu kişi), *rabi-massartim* (hazinedar), *rabi-abullätim* (şehir kapıları sorumlusu), *rabi-musium* (ihracat şefi), *rabi-dayalim* (istihbarat şefi), *rabi-huršätim* (depolar amiri), *rabi-šäbum* (komutan), *rabi-qaqqidi* (personel şefi), *rabi-purullim* (belediye başkanı), *rabi-haştim* (asacılar başı), *rabi kiriatim* (bahçıvanlar başı), *rabi-läsimum* (haberciler başı), *rabi nagiri* (tellallar başı), (*rabi-mahirim*) (pazar ağası) yanında kralın kendi hizmetinde bulunan, *rabi-paššure* (sofracılar başı), *rabi-šäqe* (sakiler başı) gibi görevlilerin *Wahšušana* sarayında da bulduklarını belirtmekte sakınca olmaması gerekir. Koloniler Çağı'nda Anadolu'da geniş bir saray teşkilatının ve canlı bir saray hayatının varlığı sezilmektedir. Eski Hitit Krallığının hemen başlarında görülen saray yaşantısının, saray entrikalarının birden ortaya çıkmadığını düşünmek zorundayız. Dolayısıyla M.Ö. 3. binden itibaren şehirlerin, hanedanların, askerî ve malî gücün yükselişle birlikte devlet örgütünün ortaya çıkışına şahit olmaktadır.

Asurlu tüccarlar arasındaki bir davayı yansıtan mahkeme zabtından anlaşıldığına göre¹⁹, *Wahšušana* sarayı *Kuzizia* isimli Asurlunun deposunda bulunan ve *Alahum*'a ait olan *ašium* madenine el koymuş bulunmaktadır. Bu durumda onlar *Ulama* krallığına baş vurmuşlar ve *Ulama* sarayındaki yüksek bir görevli olan *rabi-sikkatim*'den bir avukat tutarak söz konusu madenin *Wahšušana* sarayından geri almasını istemişlerdir. Sarayda tüccarların mallarına hile yapıldığı, zorla el konulduğu ya da fazla vergi alındığına şahit oluyoruz²⁰. *Wahšušana* sarayında *rabi-sikkatim* unvanıyla görev yapan şahısların madenler konusunda yetki sahibi oldukları anlaşılır.

¹⁹ TC 3 271; Orlin 1970, s. 149.

²⁰ Kt. n/k 1490: a-na A-šur-be-el-a-wa-tim A-šur-i-mi-ti A-šur-ta-ak-lá-<ku> ù l-na-a qí-bí-ma um-ma Šu-Be-lúm-ma 8 ma-na 4 GÍN <KÜ.BABBAR> 5 ù 3 1/3 GÍN KÜ.GI A-sú-a ub-la-ku-nu-tí 17 ma-na KÜ.BABBAR ù 1/3 ma-na 7 GÍN KÜ.GIku-nu-ki-a Sú-en6-pi-lá-ah na-áš-a-ku-nu-tí <a>-ba-ú-a 10 be-lu-<ú>-a a-tù-nu a-šu-mi ša KÜ.BABBAR ša-dí u4-mi-im a-nim la ú-šc2-bi-<lu>-nim É.GAL-lúm i-na Tù-ha-pí-a ik-la-a-ni-ma 10 u4-me 15 ú-ša-as-hi-ra-ni i-na Wa-ah-šu-ša-na a-li-kam-ma É.GAL-lúm ni-ki-il5-tám iš-ku-ma ú-nu-tí iš-tù ha-ran-im 20 ú-ta-c-ru-nim-ma a-na Ša-la-tù-ar ap2-tù-nu a-na ša-am-ší ša a-na Bu-ru-uš-ha-tim ú-šú-ni Sú-en6-pi-lá-ah 25 ař-ru-dam e-ra-áb-ma 5 u4-me ú-lá a-bi-at.

Šu-İstar'ın *Hannanarum*, *İtur-ilī*, *Puzur-Aššur*'a yazdığı mektupta *rabi sikkatim*'in kendisine 10.000 *mana* bakır ödemesi konusunda söz verdiğini ancak bakırı kendisine vermeyip, altın veya gümüşe çevirip bakırın karşılığını ödemek istediği belirtilir²¹.

Şehrin Ekonomisi

Koloniler Çağı'nda Anadolu halkı genelde tarım ve hayvancılıkla uğraşmıştır. Kültepe metinleri yerli halktan çok Asurlu tüccarların durumunu yansıtmaktadır. Ancak yerli halkla olan münasebetlerinden anlaşıldığına göre, Anadolu'da yaşayan insanların çoğu köylerde oturmakta, tarla ve bahçe bitkileri ile üzüm bağı yetiştirmekte ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Şehirde yaşayan insanların da pek çok mesleğe ayrıldığı ve esnafın âdeta loncalar gibi örgütlendiği gözlenir. Bunlar bronz yapımcıları, marangozlar, dericiler, ayakkabıcılar, çamaşırcılar, yün çırpıcıları gibi meslek ustalarıdır. *Wahşuşana* şehrine gönderilen bol miktarda bakır ve kalayın oradaki bronz ustaları tarafından silah ve kap kakak yapımında kullanılmış olması gerekir.

Asurlu tüccarların Anadolu'da dolaşırken yaptıkları masrafları gösteren listelerden anlaşıldığına göre, kervanların geçtikleri yerlerde önemli ölçüde harcamalar yapmaktadırlar. Kervanlar bir günde yaklaşık olarak 30 km yol almaktadır. Kervanlarda muhafızlar, rehberler, muhasipler, kervan sürücülerini yer almaktadır. Bunların yiyecekleri, konaklama masrafları yanında yüklerin boşaltılıp yeniden yüklenmesi de önemli harcamalar gerektiriyordu. Ayrıca, merkeplerin beslenmesi ve bazen bunların değiştirilmesi gerektiğinden yeni merkeplerin satın alarak kervana katıldığını göz önüne aldığımızda, konaklama yerlerinde önemli ölçüde para bırakıldığını söyleyebiliriz. *Kaniš*'ten batı yönünde kervanların bakırla, Asur-*Kaniš* arasında ise kalayla ödeme yaptıkları anlaşılmaktadır. Bir belgeden öğrendiğimize göre, *Malita*'dan *Wahşuşana*'ya kadar 3 *mana* (1 kilo 250 gr) kırık bakır harcanmıştır²². Asurlu tüccarların sıkça gidip geldikleri *Wahşuşana-Šalatiwar-Purušhattum* arasında yapılan harcamaları gösteren bir belgede ise, *Wahşuşana*'dan *Šalatiwar*'a kadar 115 *šeqel* (1 kg) bakır harcandığı, ayrıca köprüden geçerken para ödendiği bilinmektedir²³. *Wahşuşana* ile *Šalatiwar* arasında bir ırmağın geçildiği söz konusu masraf listelerinden anlaşılır. Asurlu tüccarlar, ırmaktan kayıkla geçmekte ve bazen de kılavuz tutmaktadırlar. *Wahşuşana* ile *Tuhpia*

²¹ KTH 14, Dercksen 1996, s. 203-204.

²² OIP 27, 54.

²³ AKT 3, 34.

arasında yapılan yolculukta 11 *mana* bakır harcandığı bir başka belgeden anlaşılır²⁴. Bu tür masrafları gösteren belgelerden öğrendiğimize göre önemli ölçüde ödeme yapılmaktadır. 10 *mana* bakır (4 kilo 800 gr) rehber için, 1 *mana* (480 gr) bakır kayıkçı için ödendiği görülür²⁵. Asurlu tüccarların Anadolu içindeki bu ticari faaliyetleri şüphesiz şehirlerin ekonomisine önemli katkı sağlıyordu.

Anadolu'daki kraliyet saraylarının aldıkları vergiler konusundaki bilgilerimiz tamamen Kültepe metinlerine dayanmaktadır. Belgelerden Asurlu tüccarların ödedikleri vergiler hakkında bilgi edinmekteyiz. Yerli halkın krala karşı sorumluluğu vardı; tımar ve angarya mecburiyeti bulunuyordu. Şehir devleti hanedanın ortak malı olarak görülür ve prenslere de toprak dağıtılırdı. Muhtemelen devlet görevlileri ve halka tımar olarak arazi verilir ve bunun karşılığında asker sağlanırdı. Belgelerimizde yerli halkın krala ödediği vergi konusunda bilgi bulunmazken Asurlu tüccarların çeşitli isimler altında yaptıkları ödemeler söz konusudur. Kervan önce saraya çıkar ve orada kumaşlar üzerinden % 5, kalay üzerinden % 2,5-3 oranında *nishatum* adıyla anılan bir vergi ödenirdi. Ayrıca saray istediği kadarını satın alırdı. Geri kalan mallar halka arz edilirdi. Yerli beyler Asurlu tüccarlardan yol vergisi (*datum*), kelle vergisi (*qaqqadatum*), giriş vergisi (*eribtum*) olarak, bu paranın bir kısmını onların güvenliğini sağlamada kullanırdı. Böylece krallık sarayının ihtiyacı olan mallar bu tüccarlar vasıtasıyla sağlandığı gibi önemli ölçüde gelir de elde edilirdi.

Asur Kolonisi

Wahşuşana şehrinde, Asurlu tüccarların bir ticaret kolonisi bulunuyordu. Kolonideki tüccarların temsilcilerinin yerli otoritelere yemin ederek ticaretlerini sürdürdükleri bilinmektedir. Yerli beyler kendi hayatlarıyla sınırlı olmak üzere Asurlu tüccarlara ticaret yapma imtiyazı veriyorlardı. Tüccarlar da şehrin kenarında bir mahalle kurarak yerleşiyorlar ve özellikle sarayın ihtiyacı olan kalay ve diğer mamul eşyası sağlıyorlardı. *Wahşuşana* kolonisinin büyük koloniler arasında bulunduğu görülür. Şehrin önemine binaen burada çok sayıda tüccarın bulunduğu ve sıkı ticari işlerin varlığı anlaşılır. Tüccarların kurdukları koloni dairesi onların hertürlü haklarını kral nezdinde savunduğu gibi tüccarlar arasındaki ilişkilerde de tarafsızlık göstermek suretiyle birini diğeri

²⁴ Kt. 91/k 424; Derksen 1996, s. 12, n. 32.

²⁵ Sever 1990, s. 474; Kt. t/k 1, t/k 25.

üzerinden zenginleşmesini engellemek üzere belirli ticari esaslar geliştirmişlerdir. Koloni dairesinin faiz oranlarını belirlemesi, onlara kefil olması, mallarını depolaması, ölçü ve tartı ayarı yapması ticaret odası niteliğini gösterir. Tüccarlar arasındaki davalara koloni dairesi bakmaktadır ki, ileride bu konuda bilgi vereceğiz. *Wahşuşana* şehrindeki tüccarların kolonisinde büyük ve küçük meclisten bahsedilmesi, burada çok sayıda tüccarın yerleştiğini gösterir. Bunlar arasında büyük tüccarların oluşturduğu bir meclisle sıradan tüccarların oluşturduğu meclis bulunuyordu ve kararları birlikte alıyordu. Asurlu tüccarlar başta merkez (*Kārum*) olan *Kaniş* kolonisi olmak üzere bazı kolonilerle mektuplaşmaktaydılar. Anadolu'daki tüm Asur kolonilerinin bağlı bulunduğu *Kaniş* kolonisi zaman zaman diğer kolonilere yazarak onlara Asur Devleti'nin direktiflerini bildirmektedir. *Wahşuşana* kolonisinden merkez *Kaniş* kolonisine yazılan birkaç mektup bulunmuştur. Bunlardan biri koloniler arasındaki statüleri ve ilişkileri yansıtmaları açısından önemlidir²⁶. *Ulama* ve *Şalatiwar* kolonilerinden (*wabartum*) gelen mektupların *Wahşuşana* kolonisi tarafından okunduktan sonra *Kaniş* kolonisine bilgi verildiği görülür. İki habercinin *Ulama*, iki habercinin ise *Şalatiwar* üzerinden *Puruşhattum*'a meseleyi halletmeye gönderildiği bildiriliyor. Böylece *Wahşuşana* kolonisinin *Puruşhattum* kolonisini kendine eşit gördüğü, diğerlerinin ise üzerinde bir statüye sahip olduğu anlaşılır. Bir evlenme belgesinde, evlenen erkeğin ikinci bir eş alamayacağı vurgulanırken, *Puruşhattum*, *Wahşuşana*, *Turhumit* ve *Kaniş*'te ikinci bir eş alamaz ifadesi de bölgedeki önemli şehirleri göstermektedir²⁷. Bir diğer mektupta ise, *harran suqinnum* denilen yoldan gelenlerin ödedikleri vergilerden bahsedilmektedir²⁸. Bu yoldan gelen tüccarların ödedikleri *sadduātum* vergisini Koloni daireleri toplamaktadır ve bir kısmını da Asur Şehir Devleti'ne göndermektedir. Bununla ilgili olarak Asur Devleti'nin emirleri doğrultusunda *Kaniş* kolonisi tarafından bütün *kārum* ve *wabartum*lara gönderilen direktifler bulunur²⁹. *Wahşuşana Kārumu*'ndan *Şalatiwar*'a yazılan bir mektup da bulunmaktadır³⁰. Mektup *Şalatiwar*'ın *şaqil-dātim* ve *beritumu*'na yazılmıştır. *Beritum*, Asurca *bearum* seçmek fiilinden yapılmış bir isim olup, seçilmiş anlamına gelmektedir. Aynı terim

²⁶ Günbattu 1987, s. 480.

²⁷ Kt. 90/k 108 a-b.

²⁸ Günbattu 1987, s. 483.

²⁹ Çeçen 1997, Kt. 92/k 203.

³⁰ KTK 2; TMH I, 1a: um-ma kâ-ru-um Wa-ah-šu-ša-na-ma a-na ša-qî-il5 da-[tim] û bi-ru-tim 5 ša-šā-lā-tù-a[r]qî-bi-ma a-na-kam 15 ma-na URUDU ma-sî-am-ša URUDU i-šu.

Chagar-Bazar tabletlerinde DUMU *birutum* şeklinde geçmektedir³¹. *Wahşuşana Kārumu*'nun *Şalatiwara* yazdığı bir mektupta, *şaqil-datim* ve *Şalatiwar*'ın *beritumana* seslenmektedir. *Şalatiwar*'da Asurlu tüccarların kurduğu bir *wabartum* dairesinin olduğunu biliyoruz. Böylece *Wahşuşana kārūmunun* muhatabının *şaqil dātīm* ile *birutum* denilen görevliden oluştuğu anlaşılmaktadır. *Wabartum* mahkemelerinin kararlarını içeren mahkeme zabıtlarından hiç birinde büyük/küçük adam hükmünü verdiği "TUR.GAL *idinniatima*" ifadesi geçmemektedir. *Wabartum* adı verilen küçük kolonilerde onları *beritum* denilen şahsın, Asur Devleti'ni ise, *şaqil dātīm* denilen görevlinin temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Wahşuşana kolonisinden Asur Şehri'nin elçilerine ve *Kaniş* kolonisine yazılan mektuplarda genelde koloninin kendi halledemediği meselelerin merkez *kāruma* sevk edildiği görülür³². *Wahşania* kralının isteklerini de bu bağlamda kendilerini yetkili görmeyip *Kaniş*'e bildirmişlerdir³³. Asurlu tüccarlar arasındaki davalar bazen hakem tutarak sonuçlandırılıp kolonide tasdiklenirdi. Bazen koloni meclisleri davayı ele alır ve sonuçlandırır. Şayet davayı çözemez ise merkez *kārum* olan *Kaniş* kolonisine gönderirdi. Bu şekilde tüccarlar arasındaki davaları içeren mektuplar da görülür. Bu konuda bir belge *Usur-ša-İstar* isimli tüccarın meselesini içerir³⁴. *Elali* isimli tüccarın bir davası *Wahşuşana* kolonisi tarafından *Kaniş*'e yazılan bir mektupta anlatılmaktadır³⁵. *Wahşuşana* kolonisinden *Kaniş* kolonisine yazılan bir mektup kırık olduğundan konusu tam olarak anlaşılamamaktadır³⁶. *Wahşuşana Kārumu*'nun *Kaniş*'e kadar olan tüm kolonilere yazdığı mektupta *kārumun* elçisi olan *Nakkiliat*'ın resmî belgeyi taşıdığı vurgulanarak ona bir adet yardımcı verilip diğer şehirlere haberlerin ulaştırılması istenmektedir³⁷.

Wahşuşana şehrinde oturan Asurlu tüccarların oluşturduğu büyük ve küçük meclislerin varlığı görülür³⁸. Bu meclislerin de birbirleriyle mektuplaştıklarını görmekteyiz. *İtur-ilī* isimli tüccarın bir davası *Kaniş*'in büyük küçük meclisinden *Wahşuşana* kolonisinin büyük/küçük meclisine

³¹ Gadd 1940, s. 22-66.

³² KTK 3, KTK 4.

³³ Landsberger 1940, s. 26-27; KIP 14.

³⁴ Kt. n/k 314.

³⁵ Kt. r/k 16.

³⁶ Kt. o/k

³⁷ Çeçen 1997, s. 219, Kt. 90/k 355.

³⁸ Kt n/k 1810 1 KIŞIB A-şür-i-mi-ti DUMU A-ta-a-na a-wa-tim a-ni-a-tim kà-ru-um Wa-ah-šu-ša-na şa-he-cr GAL i-di-ni-ma IGI GİR şa A-şür şf-bu-ti a-di-in A-mur-A-şür tap-pá-i.

gönderilmiştir³⁹. Burada bulunan ve *saher rabi* (küçük/büyük) meclisin kararını içeren ve mühürünü taşıyan belgeler Kültepe metinleri arasında yer alır⁴⁰. *Bazia* isimli Asurlulun hemşehrisi *Enlil-bāni*'ye 1 *mana* saflaştırılmış gümüş ödeyeceği bu kurumun kararıyla belirlenmiş ve mühürleriyle mühürlenmiştir⁴¹. *Wahşušana Kārumu*'nda bu davaların çözüldüğü *hamrum* adı verilen kutsal bir mekân bulunmaktaydı⁴² ve burada mahkeme yapılıyordu. *Wahşušana Kārumu*'nda bulunan mahkeme yerinde tanrı *Aššur*'un kılıcı önünde yemin edilerek şahitlik yapılıyordu⁴³. Bir mahkeme zabunda şu ifadeler yer almaktadır: *Wahşušana Kārumu'nun mühürü, kārum büyük küçük bizimle ilgili kararını verdi. 34 ūgel gümüş Šu-Rama için yerlinin evine onun borcu için, Amur-ili tartacak, şehrin üzerine yemin edecek...*⁴⁴. *Aššur-imitti* ile *Aššur-imitti*-SATU arasındaki dava *kārumun* büyük/küçük kararıyla sonuçlandırılmıştır⁴⁵. *Wahşušana Kārumu*'nun büyük/küçük kararını içeren bir diğer dava *Luzina* ile *Šu-Kubum*'un *Liptanum*'dan alacaklı oldukları kumaşlar hakkındadır⁴⁶. *Aššur-imitti* isimli tüccar *Alāhum*'a karşı bir dava açarak ona borcu olmadığını *Wahşušana Kārum*'unun büyük küçük kararıyla tasdik ettirmiştir⁴⁷. *Suea* ile *Ennam-Aššur* arasında vuku bulan ve 2 *nepišum* gümüşle ilgili dava *kārumun* büyük/küçük hükmünce çözüme kavuşmuştur⁴⁸. *Kaniš*'te *İlabrat-duni Damqa*'nın eşini dava etmiştir. Bu dava *Wahşušana Kārumu* büyük/küçük kararını vermek suretiyle sonuçlanmıştır⁴⁹.

³⁹ Kt. k/k : 1-5: um-ma kâ-ru-um Kâ-ni-iš ū-ša-he-cr GAL-ma a-na kâ-ri-im Wa-ah-šu-ša-na ū-ša-he-cr GAL qí-bi-m[a] a-na-kam I-tur4-DIN[GIR] [im-h]ju-ur-ni-a-tí].

⁴⁰ IJeccker 2003, s. 194-195.

⁴¹ VS 26, 115 A : 1 [KIŠIB] kâ-ri-im Wa-ah-šu-ša-na ū-ša-he-cr GAL kâ-ru-um [T]UR GAL 5 IGI GİR ū-ša A-šûr dí-nam i-dí-in-ma.

⁴² Karaduman 1994, 29.

⁴³ TC 3 275: kâ-ru-um Wa-ah-šu-ša-na TUR GAL IGI GİR ū-ša A-šûr dí-nam i-dí-ma

⁴⁴ Kt. 87/k 252: KIŠIB kâ-ri-im Wa-ah-šu-ša-na ū-ša-he-cr GAL kâ-ru-um dí-nam i-dí-in-ma 1/2 ma-na 4 GÍN KÙ.BABBAR a-šu-mi Šu-ra-ma DUMU A-šûr-dan a-na É nu-a-im a-na hu-bu-li-šu A-mur-DINGIR i-š-qú-lù ū-ša ni-iš a-lim^{ki} it-mu-ú-ni.

⁴⁵ Kt. c/k 267: A-šûr-i-mi-tí a-na A-šûr- be-el-SA.TU i-š-ba-at-ni-a-tí-ma um-ma A-šûr-i-mi-tí-ma a-na A-šûr-be-el-SA.TU-ma 5 kâ-ru-um Wa-ah-šu-ša-na ū-ša-he-cr GAL dí-nam i-dí-in-ma

⁴⁶ CCT 5 12 A: 1 Lu-zi-na ú Šu-ku-tum a-na Li-ip-ta-nim i-š-bu-tù-ni-a-tí-ma um-ma Lu-zi-na ú Šu-ku-tum-ma 5 a-na Li-ip-ta-nim-ma

⁴⁷ Balkan 1992, s. 30-31. kt c/k 226.

⁴⁸ CCT 5, 15 c: 1 [Sú-c-a i-š-ba]-at-ni-a-tí-ma [a-na É En]-um-A-šûr [DUMU] A-ni-nim ú-šc-ri-ib-ni-a-tí-ma 5 2 né-pí-šf KÙ.BABBAR ku-nu-ki Sú-c-a a-na En-um-A-šûr ip-qí-id um-ma Sú-c-a-ma a-ma 2 né-pí-šf 10 53 1/2 ma-na KÙ.BABBAR ku-nu-ki-a a-na ma-ša-ar-tim i-na bē-tí-kâ li-ib-šf 15 a-na a-wa-tim a-ni-a-tim kâ-ru-um [Wa-a]h-šu-ša-na ū-ša-he-cr GAL i-dí-ni-ma IGI GİR [ša A-šûr] šf-bu-tí [ni-dí-in IGI] [Ku]-zi-a [...tap-pá-i]

⁴⁹ AKT 3, 51.

Şu- İstar ile Ennam-Aşşur- Mannuki-Aşşur arasında vuku bulan ve amytumun bedelini saraya ödeyip, gümüşe çevirerek Kaniş'e gönderildiği konusundaki dava hükme bağlanmıştı⁵⁰. Nafaka hususunda bir dava yine Wahşuşana Kārumu'nda görülmüştür. Asurlu tüccar, Pilah-İstar yerli bayan Tatana ile boşanmışlar ve Pilah-İstar'ın boşadığı eşine, yıllık giyecek, yakacak odun, yağ masrafı ile aylık 8 mana bakırı nafaka olarak vereceği karara bağlanmıştı⁵¹. Benzer bir belgeden anlaşıldığına göre, İdānın oğlu Amur-İstar İstar-bašti'yi boşamıştır. İstar-bašti'ye boşanma parası olarak 50 mana bakır verilmiş ve tarafların birbirlerini bu konuda dava etmeyecekleri belirtilmiştir⁵². Birkaç belgeden Anadolu'da nafaka uygulamasının varolduğunu söylemek zor da olsa, bu belgeler Koloni Devri Anadolu'sunda kadınların haklarının korunduğunu göstermektedir.

Kārumlarda görülen davalar çözüme kavuşturulamadığı zaman, merkez kārum olan Kaniş Kārumu'na havale edilmekteydi. Eğer, Kaniş Kārumu da karara varamaz ise, bu defa Asur'a gönderiliyor ve orada dava çözüldükten sonra bir avukat tutularak belge Anadolu'ya gönderiliyordu⁵³. Wahşuşana'da geçen bir olayın mahkemesi de Kaniş Kārumu'nca karara bağlanmıştı⁵⁴. Suen-nādā ile Ennāmum arasındaki 1 mana gümüş ve 1 talent 17 mana temiz bakırı içeren alacak davası koloni mahkemesinde sonuçlandırılmıştı⁵⁵. Şumma-libbi-Aşşur ile Adad-şululi arasındaki alacak-verecek konusu önce hakem tutularak sonuçlandırılmış ve sonra Wahşuşana Kārumu'nun büyük küçük meclisince onaylanmıştır. Belgeye göre, Şumma-libbi-Aşşur Adad-şululi'ye 70 şeqel gümüş borçludur. Adad-şululi Enna-Suen'den 7 talent 30 2/3 mana temiz bakırı Şuma-libbi-Aşşur dolayısıyla aldığını belirtmiştir. Adad-şululi'nin Puzur-Aşşur'un firmasının bir acentası olduğu ve onun adına çalıştığı diğer belgelerden anlaşılır. Ayrıca Şuma-libbi-Aşşur ile birlikte iş yaptıkları da görülür. Belge Papalum'un oğlu Şu-Su'en'in yılına tarihlenmiştir⁵⁶. Şu-Su'en, Asur kralı Naram-Su'en'in ilk limūmu olup, M.Ö. 1872 yılına tekabül eder⁵⁷. Adad-şululi ile Buzazu arasındaki bir dava Kaniş Kārumu'nun büyük küçük kararıyla sonuçlandırılmıştır⁵⁸. Yine Adad-şululi

⁵⁰ Kt. m/k 71.

⁵¹ Bayram-Çeçen 1995, Kt. n/k 88/k 269:

⁵² Özgüç 2005, s. 283.

⁵³ CCT 4, 40 b. 41 a.

⁵⁴ Kt. 90/k 225.

⁵⁵ Kt. 90/k 154.

⁵⁶ CCI I, 48; Dercksen 1996, s. 98.

⁵⁷ Vecnhof 2003, s. 9.

⁵⁸ Kt. a/k 499; Vecnhof 1996, s. 94, n. 294.

ile alakalı bir davada, hakemler tutulmak suretiyle, 11 *mana* gümüşün *Aşşur-bāni'nin* oğlu *Aşşur-malik'in* olup, *Adad-şululi* onun yerine hak iddiasında bulunmuştur. Eğer *Aşşur-malik* *Adad-şululi'*ye karşı bir hak iddiasında bulunursa *Mannum-balum-Aşşur* borcu ödeyecek denilerek, *Wahşuşana Kārumu* bu konuda kararını vermiştir. Düzenlenen belgede şahitlerin mühürleri bulunur⁵⁹. *Adad-şululi'nin* 130 *mana* bakır ödediğine dair *Wahşuşana Kārumu'nun* büyük küçük kararını içeren bir başka belgeden anlaşıldığına göre iki köle de rehin olarak tutulmaktadır⁶⁰. *Adad-şululi'nin Şilla-Adad'dan* alacaklı bulunduğu 40 *mana* temiz bakırı *Wahşuşana'da* alacağı belirtilmiştir⁶¹.

Asur kralı *Puzur-Aşşur'un* 2. yılına tarihlenen bir senetten anlaşıldığına göre, *Puşu-kēn* ve *Adad-şululi* hakem tutarak aralarındaki ticari gelirin hesabını yaptırmışlar ve *Adad-şululi* adına *Puşu-kēn'in* 5 *mana* gümüşü tutacağı ve *Wahşuşana'ya* gideceği ifade edilmiştir⁶². *Naram-Su'en'in* 7. yılına tarihlenen bir belgede ise, 10 talent saflaştırılmış bakırın *Turhumit'ten* *Wahşuşana'ya* taşınacağı kayıtlıdır⁶³.

Asurlu Tüccarlar ve Ticari Aktiviteleri

Wahşuşana şehrinde pek çok, tüccarın ticaretle uğraştığı görülmektedir. *Ṭāb-şilla-Aşşur*, *Aşşur-ṭab*⁶⁴, *Şumalibi-Aşur*⁶⁵, *Amur-Istar*⁶⁶, *Amur-ilī*⁶⁷, *Şumabiya*⁶⁸ *Ahu-waqar'm* oğlu *Mannum-ki-Aşşur*⁶⁹ gibi tüccarların buraya yerleşerek ticaretle iştigal ettiklerini biliyoruz. *Adad-ilika* isimli şahsın ise, önceleri *Hattum'da* otururken, oradan gelerek *Wahşuşana'ya* yerleşmiş

⁵⁹ Kt. a/k 440; Dercksen 1996, s. 94-95.

⁶⁰ Kt. a/k 447/b; Dercksen 1996, s. 105, n. 327.

⁶¹ AKT 1, 42.

⁶² An.Or. VI, 21.

⁶³ Liv. 3.

⁶⁴ BIN 4 23: a-ta-ma ta-aq-bi₄-am um-ma a-ta-ma A-şur-DU 10 i-na Wa-ah-şu-şa-na wa-şa-áb-ma AN.NA-ka ub-lu-nim-ma 30 a-na Lu-lu 8 GÍN.TA i-dí-nu-şu-ma KÙ.BABBAR a-şç-cr A-şur-DU 10 ú-şç-bi₇-şu

⁶⁵ Kt. n/k 1421.

⁶⁶ KUG 31: A-mur-Istar [iš-tù Wa-ah]-şu-şa-na [i-li-kà-m]ja um-ma a-na-ku-ma [x x x x]-ri-id [a]-wa-tim lu ni-ig-mu-ur i-li-ik-ma 10 is-li-a-şu-ma i-ṭá-ar=da-şu um-ma şu-ut-ma ga-am-ri ù ig-ri mī-ma ú-lá i-dí-nam

⁶⁷ CCT 5, 226; CCT 5, 37a ; 1 1/2 ma-na [KÙ].BABBAR iš-tù Wa-ah-şu-şa-na d.IM-GAL ub!-lá-şí-im 5 na-ru-uq GIG5 i-da-ni-tim I-ku-pá-şa i-dí-şí-im 4 1/2 GÍN.TA 1 1/2 ma-na KÙ.BABBAR şí-im-şí-na iš-tù Wa-ah-şu-şa-na a-li-kà-ma.

⁶⁸ VS 26, 131.

⁶⁹ Kt. 92/k 56.

olduğunu anlıyoruz⁷⁰. *Tahaşa-ili* isimli şahsın *Wahşuşana*'ya Asur'dan ticari mal getirdiğini⁷¹, *Puşuken*'in oğlu *Buzazu*'nun burada ticaretle uğraştığını, babasının ortağı olan *Puzur-İstar*'ın ölümü üzerine *Wahşania*'ya giderek, orada *Puzur-Aşşur*'un para ve diğer menkul eşyalarını alıp, *Enna-Su'en*'e teslim ettiği anlaşılmaktadır⁷². Böylece, *Puzur-Aşşur* ile *Puşuken*'in ortak oldukları, *Puşuken*'in oğullarından birini son derece önemli bir şehir olan *Wahşuşana*'ya yerleştirerek, orada ticaretle uğraştığı görülmektedir⁷³.

Asurlu tüccarlar getirdikleri hammadde ve mamul eşya karşılığında bakır, ya da gümüş olarak Asur'a taşımışlardır⁷⁴. *Wahşuşana* Şehri'ne getirdikleri kalay ve kumaşları bakırla takas ettikleri de görülmüştür⁷⁵. *Wahşuşana*'ya çeşitli türden elbiselerin getirildiği anlaşılmaktadır⁷⁶. Bunlar içerisinde, Koloni Devri'nde en çok rağbet gören ve krallara, kraliçelere ve prenslere hediye olarak verilen *kutānum* kumaşı bulunmaktadır⁷⁷. *Kutānum* kumaşı dışında, *Pirikannu*⁷⁸ ve *Şurutum*⁷⁹ kumaşı da getirmişlerdir.

Asurlu tüccarlar özellikle, Anadolu saraylarının ihtiyacı olan kalayı tedarik etmişlerdir diyebiliriz. *İdi-Kubum* isimli tüccarların *Wahşuşana*'ya kalay getirttiği bilinmektedir⁸⁰. *Wahşuşana*'da bulunan *kārum* dairesi ise, getirilen kalay üzerinden vergi almaktadır. *Tahaşa-ili* isimli tüccarın *Aşşur-bēl-şadu* ve *Aşşur-malik*'e yazdığı mektupta, *Puruşhattum*'a taşınan kalay ve kumaşlardan bahsederek, 18 adet kumaşın *Kaniş*'ten *Wahşuşana*'ya kadar

⁷⁰ Karaduman 1994, 45.

⁷¹ Kt. c/k 50: Ta-ha-šī-li lu-qú-tám ša šé-cp Ku-ra ša iš-tù a-lim.ki ú-šé-li-a-ni a-na 20 Wa-ah-šu-ša-na lu-ta-e-cr-ma ba-tf-iq ú-tur4 lu-qú-tf li-df-ma a-na a-lim.ki wa-ar-kà-tám li-ik-šudam; Kt. c/k 90: 1 um-ma T[a-ha-š]a-li a-na A-šur-ma-lik qf-bi4-ma <a>-ma-lá te-cr-tf a-bi4-ku-nu LÁ-ba-na-da! ni-iš-ba-at-ma 5 um-ma LÁ-ba-na-da-ma i-na Ila-na-ak-na-ak ni-me-ch-e-cr-ma um-ma šu-ut-ma 20 šu-m[a ...] ki-ma qá-tf-im ar-sú a-na Wa-ah-šu-ša-na a-ta-lá-ak.

⁷² OIP 27, 57: 1 Bu-za-zu Il5-we-da-ku iš-a-al um-ma Bu-za-zu-ma tf-ma-li-ma IGI 3 iš-tf ta-áš-c-li-ma ú a-pu-ul-kà 5 lá li-bi DINGIR-ma Puzur4-A-šûr tap-pá-a É a-bi4-ni me-et a-na ku i-na Wa-ah-šu-ša-na wa-áš-ba-ku.

⁷³ BIN 4, 112.

⁷⁴ VS 26, 31:

⁷⁵ CCT 4, 226; TC 1 17: um-ma Bu-zu-ta-a-ma a-na A-mur-d.UTU A-šur-ta-ak-lá-ku Pu-š-ke-en6 ù Sú-cn6-na-we-cr 5 qf-bi-ma AN.NA ù TUG2.HI.A ša Sú-cn6-na-we-cr ù Li-pá-a / ir-de2-ú-ni-ku-ni-tf-ni lu a-na Wa-ah-šu-ša-na a-še-cr-e2-cr Ku-zi-zi-a.

⁷⁶ CCT 4, 196:

⁷⁷ CTMMA 72.

⁷⁸ CCT 5, 37 a; RA 60 95; VS 26, 119.

⁷⁹ AKT 3, 91.

⁸⁰ KUG 37.

dātum (yol vergisi) olarak ödendiğini belirtmektedir.⁸¹ *Pušuken*'in temsilcisi *Puzur-Aššur*'a ve oğlu *Suea*'ya yazdığı mektupta, *Wahşuşana*'ya götürülen 52 adet *kutānum* kumaşından bahseder. 30 *kutānum* kumaşının *Pušuken*'e 9 ¼ *šeqel* gümüşe satıldığı anlatılır.⁸² DAMGAR unvanlı şahsın *Ahšallim*'den alacaklı bulunduğu 18 talent 45 *mana* bakır (550 kg) *Wahşuşana*'da alacağı bir belgede kaydedilmiştir.⁸³ *Buzāzu*'nun *Puzur-Aššur*'a yazdığı mektupta ise, *Wahşuşana*'da depoda bulunan 45 talent bakır (1300 kg) söz konusudur.⁸⁴

Bakır madeninin Anadolu'da bol miktarda bulunduğu bilinmektedir. Asurlu tüccarlar getirdikleri kalayı önce bakırla değiştiriyorlardı. Bayağı bakır *Turhumit* ve *Tiřmurna*'da bulunan tasfiyehanelerde damıttıktan sonra, *Wahşuşana* ve *Puruřhattum* gibi şehirlere götürerek orada gümüş ya da altınla değiştirip, buradan *Kaniř* ya da *Asur*'a götürdükleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden *Wahşuşana*'ya bol miktarda bakır sevk edildiği görülmektedir.⁸⁵ *Daknabum* ve *řuma-libi-Ařřur*'un üç Asurluya yazdığı mektupta, *Lulu*'nun kervan sürücüsü *Turhumit*'teki temsilcisine gümüşü taşıyor, 4 ½ talent temiz bakır temsilcinin mühürüyle mühürlü olarak teslim etti. Bakır *Turhumit*'ten çıkardı ancak, *Wahşuşana*'da 1 veya 2 ay gecikti deniliyor.⁸⁶ Böylece, bronz için gerekli olan bakır ve kalayın Asurlu tüccarlar tarafından buraya taşındığı bilinmektedir.⁸⁷ Asurlu tüccarlar getirdikleri 1 *mana* kalayı 20 *mana* bakırla değiştiriyorlardı. Ayrıca, 1/3 *mana* gümüş üzerinden 12 kilo bakır 200 gr. gümüş ediyordu. *Ah-şallim*'in *Puzur-Aššur*'a yazdığı mektupta, *Ařřur-malik*'in 10 talent 55 *mana* iyi bakır benim adıma *Wahşuşana*'da ödemesi konusunda karar verdik. Benim mühürümle mühürlü bakır sana taşıyor. Kalan bakır taşıması için uşaklarını buraya gönder. *Ařřur-malik*'i bana *Wahşuşana*'dan haber getirmesi için burada tutuyorum demektedir.⁸⁸

Uşur-řa-İştar isimli tüccarın mektuplarında *Wahşuşana* ile olan ticari ilişkileri dikkat çekmektedir. *İkuppā* isimli şahsa yazdığı mektupta,

⁸¹ Kt. c/k 263.

⁸² BIN 4, 31; Dercksen 1996, s. 190-191.

⁸³ TC 3 10; Dercksen 1996, s. 133, n. 414.

⁸⁴ CCT 2 31 a; Dercksen 1996, s. 133, n. 413.

⁸⁵ CCT 4, 106; PRAG 507: a-na Puzur4-A-şur qı-bi-ma um-ma A-hu-wa-qar-ma u Da-da-a i-na URUDU řa Tur4-hu-me-et 5 3 1/2 ma-na KÜ.BABBAR řa-ru-pá-am ku-nu-ki-ni 1-dí-d.MAR.TU na-řř-a-ku-um a-ma-lá té-cr-tí-kà 10 URUDU i-na Wa-ah-řu-řa-na a-na KÜ.BABBAR 1 2/3 ma-na 5 GÍN.TA ni-dí-in-ma KÜ.BABBAR na-řř-ú-ni-kum.

⁸⁶ Kt. n/k 1451, Dercksen 1996, s. 147, n. 463.

⁸⁷ Karaduman 1994, 55.

⁸⁸ CCT 2, 29; Dercksen 1996, s. 197-198.

bulabildiğince bakır satın alarak kendisine göndermesini istiyor, söz konusu bakırları *Wahşušana*'ya göndereceğini belirtiyor⁸⁹. Yine göndereni ve alıcısı aynı olan bir başka belgede, *Ennu-bēlum*'un oğlu 10 merkep yükü *Purušhattum*'a taşıdı. *Gallābum* 5 merkep yükü taşıdı. Temsilcilerim bana *Purušhattum*'dan bir mektup yazdılar ve dediler ki, 11 talent bakırı *Ennu-bēlum*'un oğlu taşıyor. Sen *Turhumit*'te 10 gün bekleme ve *Wahşušana*'ya yanıma gel demektedir⁹⁰. *Uşur-ša-İstar Suen-re'i*, *Tazkul* ve *Gallābum*'a gönderdiği mektupta, bakır bolca bulunduğuna göre, benim direktiflerim doğrultusunda *Tazkul Wahşušana*'ya *İkuppia* üzerine taşısın demektedir⁹¹.

Asurlu tüccarların *Tişturma*'dan aldıkları bakırı *Wahşušana*'ya gönderildiğine dair en güzel örnek, *Suen-re'i* ve *Gallābum* tarafından *Uşur-ša-İstar*'a yazılan mektuptur. *Gallābum*'un *Tişturma*'da 10 talent temiz bakır bularak, 50 kumaş karşılığında *İddin-İstara* kalayı satarak bakır alması isteniyor, *Tişturma*'da kumaş ve kalayı bakıra çevirmek için bolca bakır bulunduğundan, toplam 30 talent (860 kg) bakırı ingot halinde *Taskul* hamallarla *Wahşušana*'ya taşımaktadır deniliyor⁹².

İl-wedaku'nun Puzur-Aşşur'a yazdığı mektupta, 18 talent 45 mana bakırın *Şu-Anum*'un oğlu *Ah-şallim* borçludur. *DAM.GAR* alacaktır. *Wahşušana*'da ödenecek. Onların elçisine söylediğini iddia ediyor haberini aldım. Ben diyorum ki, bakırı taşımak için masraf yapmayalım. *Wahşušana*'da *Puzur-Aşşur*'a tartılsın⁹³ demektedir.

Wahşušana'nın temiz gümüşünden de bahsedilmektedir⁹⁴. Temiz bakır deyiminden anlaşılacağı gibi, gümüşün de saflaştırılmış, yani damıtılmış olacağını düşünüyoruz. *Wahşušana*'da gümüşün pahalı olduğundan bahsedilmesi burada gerçekten kaliteli gümüşün bulunduğunu göstermektedir⁹⁵.

⁸⁹ Kt. n/k 432; Dercksen 1996, s. 142, n. 443.

⁹⁰ Kt. n/k 227; Dercksen 1996, s. 141, n. 443.

⁹¹ Kt. n/k 228; Dercksen 1996, s. 241.

⁹² Kt. n/k 122; Dercksen 1996, s. 143, n. 447.

⁹³ RA 58, 134.

⁹⁴ Kt. c/k 289: a-na I-tur4-DINGIR En-na-Sú-en6 ú A-şur-ma-lik qí-bi4-ma um-ma Şu-Be-lúm-ma 5 áš-ta-na-me-ma KÙ.BABBAR şa-ru-pá-am şa Wa-ah-şu-şu-na şa A-şur-DU10 i-ta-şu-am ú iş-tù ITU.KAM ú 2 ITU.KAM KÙ.BABBBAR a-ma-kam 10 kà-şu-ud a-ba-ú-a be-lu-a a-tù-nu i-na d.UTU.Şi şa şup-şì ta-şu-me-a-ni KÙ.BABBBAR ku-nu-kàş-ma 15 a-na A-şur-ma-lik ú DUMU um-me-a-nim pî-iq-ta-ma lu-ub-lu-nim.

⁹⁵ BIN 4, 6: 1 a-na Pu-şu-ke-en6 qí-bi-ma um-ma Şu-İstar-ma KÙ.BABBAR i-na Wa-ah-şu-şu-na wa-qá-ar Şu-Ku-ba-am 5 aş-ba-at-ma a-na Şa-lá-tù-a-ar uš-té-bi-il5, um-ma şu-ut-ma şu-ha-ru-a li-li-ku-nim-ma.

Puzur-Aşşur'a bu defa İkupia isimli şahıs şunları yazıyor⁹⁶: Sen bana yazdın ve dedin ki, kalayımı ve Şuluþkau kumaşımı Wahşušana'ya taşı. Kalayı 11 mana'ya ve kumaşları 50 mana temiz bakıra taşıyacak. Gümüş için bir talent 35 mana altın ve gümüşün bedeli olarak verdim. İbni-ilî bakırı taşımadı. İl-wedakununun bize gönderdiği bakırı Wahşušana'dan döndürdüm. İl-wedaku bakırı aldırdı.

Ennam-Aşşur'un Puzur-Aşşur'a yazdığı mektupta, 20 kutānum elbisesini Şu-İstar'ın Wahşušana'ya taşıdığı belirtilmektedir. Saraydan yük arabası istendiği ve hasat mevsimine kadar bakırın Puruþhattum'a ulaşacağı vurgulanmaktadır⁹⁷. Üç Asurlunun Huraþānum'un vekiline ve patronuna yazdıkları mektupta Wahşušana sarayından alınacak olan 40 talent bakırın buradan henüz çıkmadığı belirtiliyor⁹⁸.

Wahşušana Şehri'nde diğer madenlerinde bol miktarda bulunduğu görülmektedir. Asurlu tüccarların amūtum madenini buradan alarak diğer şehirlere götürdüklerini biliyoruz. Ennam-Aşşur'un Mannum-ki-Aşşur'u dava ettiği bir mahkeme zabunda, amūtumu Şalatiwar'a bırakıp, Wahşušana'ya geçtiği, bakırı Şalatiwar'da ašium ile değiştirip, amūtumu Wahşušana'ya götürdüğü anlaşılmaktadır. Böylece, amūtum ve ašium gibi madenlerin Wahşušana ile Şalatiwar arasında takas edildiği görülmektedir. Demir olacağı söylenen amūtum'un Wahşušana'ya taşınmasıyla ilgili olarak Asurlu tüccarların birbirlerini dava ettikleri anlaşılıyor⁹⁹.

Asurlu tüccarların amūtum madeninin ticaretini rabi-sikkatim'in müsadeseyle gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır¹⁰⁰. Amūtum madeninin ticaretinden, Asur Şehir Meclisi'nin emirleri doğrultusunda, Anadolu'da bulunan koloniler vasıtasıyla 1/10'una el konulduğu bilinmektedir. Kaniş kārūmunun bütün kārūmlara yazdığı emirnamelerden anladığımızı göre, amūtum madeninin 1/10'una el konularak Kaniş kārūmuna taşınmaktadır. Bu durumda şunu söyleyebiliriz; Anadolu'daki krallık saraylarının bu madene ihtiyacı olduğu gibi, Asur Devleti'nin de ihtiyacı bulunduğundan, Asurlu tüccarlara bu madenin ticaretini yapmaları hususunda ruhsat vererek, onlardan alıp-sattıkları amūtumun 1/10'una el koymak suretiyle bu ihtiyacı karşılamak istemişlerdir. Amūtum madenin ülke dışına çıkması yasaklandığı için, yalnızca kārūmların vergi olarak aldıkları kadarı Asur'a

⁹⁶ RA 60, 95.

⁹⁷ TC 3, 3.

⁹⁸ RA 88, 121.

⁹⁹ AKT 3, 45.

¹⁰⁰ Sever 1997, s. 291-300.

sevk edilmiş olabilir. Zira, bu madenin ticaretinin Anadolu'da sarayların tekelinde bulunduğunu kabul edebiliriz. Tüccarlar bir krallık sarayından aldıkları bu madeni diğer saraya satmış olmalıydılar. Çünkü, 3200 *mana* bakır *amütum'un* bedeli olarak, saraya verilmiştir¹⁰¹ denilmektedir.

Asurlu tüccar *Amur-Aşşur'un Wahşuşana'daki* evinin satışı konusundaki belgeden öğrendiğimize göre, oğlu *Şuma-libi-Aşşur* evi *Pilah-Aşşur'a* satmıştır. Bu konuda biribirlerine karşı hukuki itirazda bulunmayacaklarına dair şehrin üzerine yemin edecekler denilerek şahitler belgeyi mühürlemişlerdir¹⁰².

Sonuç olarak, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda çok önemli bir ticaret merkezi olan *Wahşuşana*, pek çok madenin alınıp, satıldığı, bronz eşyaların üretildiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Asurlu tüccarlar getirdikleri, kalay, kumaş ve bakır karşılığında buradan gümüş alarak Asur'a sevk etmişlerdir. Burası, Kızılırmak kavisi içinde bulunan *Turhumit*, *Tuhpia* gibi şehirler ile güneyde bulunan *Puruşhattum*, *Şalatiwar* şehirleri arasında çok önemli bir pazar olmuştur diyebiliriz. Kuzeyin bakırı ile güneyin gümüş, *amütum ve birtumu* burada takas edilmiştir. Belgelerimizde siyasi tarihi ile ilgili fazlaca bilgi bulunmamasına rağmen, burada bir kraliçenin hüküm sürdüğü anlaşılmıştır. Tüccarların *Wahşuşana* sarayına girmekten çekindikleri görülmektedir. *Wahşuşana* Kralı'nın *rabi-sikkatim* denilen Asurlu tüccarların temsilcisinden yemin aldığını ve böylece ticaretin gerçekleştiğini görmekteyiz. Ayrıca, *Wahşuşana* Şehri'nin bu dönemde, çok sosyal bir şehir olduğu da hem nafaka hususundaki karardan hem de *Hattum'dan* kaçıp buraya yerleşen bir Asurlu'nun varlığından anlaşılmaktadır.

KISALTMALAR LİSTESİ

Albayrak 2006	İ. Albayrak, <i>Kültepe Tabletleri IV</i> , Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2006.
ATHE	B. Kienast, <i>Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel</i> , Berlin 1960.
Balkan 1957	K. Balkan, <i>Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup</i> , Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957.

¹⁰¹ Kt. m/k 71.

¹⁰² Donbaz 1989, s. 87; Kt. n/k 1928.

- _____ 1979 K. Balkan, "Makriş and Aşış Component-Parts of Wagons and Ploghs Respectively in an Cappadocian Tablet from Kültepe", *Festschrift Laroche, Florilegium Anatolicum*, (Paris 1979), s. 49-57.
- _____ 1992 K. Balkan, "The conception of trinity in the tablets of Kültepe, S. Alp'e Armağan, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 15-44.
- Bayram-Çeçen 1995 S. Bayram-S. Çeçen, "6 Neue Urkunden Über Heirat und Scheidung aus Kaniş", *Archivum Anatolicum*, S. 1, 1995, s. 1-12.
- Bilgiç 1946 E. Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynakları'ndaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler", *Belleten C.X*, S. 39, (1946), s. 381-423.
- BIN IV* A.T. Clay, *Letters and Transactions from Cappadocia, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies IV*, New Haven 1927.
- BIN VI* F.J. Stephens, *Old Assiirian Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies VI*, New Haven 1944.
- Çeçen 1995 S. Çeçen, "mutanu in den Kültepe Texten", *Archivum Anatolicum*, S. 1, (1995), s. 43-72.
- _____ 1996 S. Çeçen, "İdinnum Kelimesi ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Teklif", *Archivum Anatolicum*, II, (1996), s. 19-24.
- _____ 1997 S. Çeçen, "Kaniş Kārumu'nun Diğer Kārum ve Wabartumlara KÜ.AN (amütum) ile İlgili Önemli Talimatları", *Belleten*, C. LXI, (1997), S. 231, s. 219-232.
- _____ 1998 "Yerli Kralların Mabetleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (Ankara 1998), s. 119-124.
- _____ 2002 S. Çeçen, "Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletleri'nde Ayaklanma", *Archivum Anatolicum 5*, (Ankara 2002) s. 65-68.
- CCT* *Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum.*

- CTMMA M.T. Larsen, *Old Assyrian Texts, in: I. Spar (Hrsg.), Cuneiform Texts in The Metropolitan Museum of Art I. Tablets, cones, and bricks of the third and second millenia B.C.*, New York 1988, s. 92-143.
- Donbaz 1989 V. Donbaz, "Some Remarkable Contractts of Ib Period Kültepe Tablets", *Festschrift T. Özgüç*, (Ankara 1989), s. 75-98.
- _____ 2004 V. Donbaz, "Some Old Assyrian Texts with Rare Terminology", *Assyria and Beyond Studies Presented to M.T. Larsen*, 2004, s. 179-189.
- Dercksen 1996 Jan-Gerrit, Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia (PIHAN 75)*, Istanbul-Leiden 1996.
- Forlanini 1985 M. Forlanini, "Remarques Géographiques sur les Textes Cappadociens", *Hethitica VI*, (1985), s. 45-67.
- Gadd 1940 Gadd, C.J. "Tablets from Chagar-bazar and Tall-Brak" *Iraq* 7, (1940), s. 22-66.
- Garelli 1963 P.Garelli, *Les Assyriens en Cappadoce*, Paris 1963.
- Günbattu 1987 C. Günbattu, "Kârımlar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler", *XXXIV. Assirioloji Kongresi 6-10/VII/1987 İstanbul*, s. 479-484.
- _____ 1995 C. Günbattu, "More Examples of Correspondences Between Kârıms' *Archivum Anatolicum*, S. 1, (Ankara 1995), s. 107-116.
- _____ 1999 C. Günbattu, "Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge" *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara 1999), s. 75-83.
- _____ 2005 C. Günbattu, "Kültepe'de Bulunmuş İki Antlaşma Metni *Belleten*,(256), s. 759-784.
- Hecker 2003 K. Hecker, "kunuk karim saher rabi", *Festschrift für B. Kienast, AOAT 274*, Münster 2003, s. 183-196.
- JCS Journal of Cuneiform Studies, New Haven.
- Karaduman 1994 A.F. Karaduman, *1956 da Bulunan Çeşitli Kültepe Vesikalarından Anadolu'nun Tarihi, İctimai ve İktisadi Meseleleri Hakkında Çıkan Neticeler*. (Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1994.

- KTBL* J. Lewy, *Die Kültepetexte der Sammlung Rudolf Blaukertz*, Berlin, 1929.
- KTK* N.B. Jankowska, *Klinopisnye Teksty iz Kjultepe Sobraniiah*, SSSR Moskova 1968.
- KTP* F.J. Stephens, *The Cappadocian Tablets in the University of Pennsylvania Museum*.
- Landsberger 1940 B. Landsberger, "Vier Urkunden vom Kültepe", *TTAED*, S. 4, (1940), s. 7-14.
- Lewy 1947 J. Lewy, "Naram-Sin's Campaign to Anatolia in the Light of the Geographical Data of the Kultepe Texts", *Halil Edhem Hatıra Kitabı Bölüm I*, TTKY VII/5, (Ankara 1947), s. 11-18.
- Liv* Th. G. Pinches, *The Cappadocian Tablets Belonging to the Liverpool Institute of Archaeology*.
- Michel- Garelli 1997 C. Michel-P. Garelli, *Tablettes Paleo-Assyriennes de Kültepe* Vol. I, (Kt. 90/k), İstanbul 1997.
- Nashef 1987 H. Nashef, *Rekonstruktion der zur Zeit der Altassyrischen Handelsniederlassungen*, TAVOB, 83 Wiesbaden 1987.
- _____ 1991 H. Nashef, *Die Orts-und Gewässernamen der Altassyrischen Zeit (RGTC IV)* Wiesbaden 1991.
- OIP 27* I.J. Gelb, *Inscriptions from Alishar and Vicinity, Oriental Institute Publications 27*, Chicago 1935.
- Orlin 1970 L.L. Orlin, *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Paris 1970.
- Özgüç 2005, T. Özgüç, *Kültepe: Kaniş/Neša*, YKY İstanbul 2005.
- PRAG I* K. Hecker-G. Kryszat-L. Matouš, *Prager Kültepe-Texte I: Kappadokische Keilschrift Tafeln aus der Sammlungen der Karlsuniversitat Prag*. Praha, 1998.
- RA 58* P. Garelli, *Tablettes cappadociennes de collections diverses*, *RA 58*, 1964, 53-68, 111-136.
- RA 59* P. Garelli, *Tablettes cappadociennes de collections diverses*, *RA 59*, 1965, 19-48, 149-176.
- RA 60* P. Garelli, *Tablettes cappadociennes de collections diverses*, *RA 60*, 1966, 93-152.

- Sever 1990 H. Sever, "Kültepe Metinlerine Göre Birtum Kelimesinin Yeni Anlamı", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (1990), s.467-479.
- _____ 1991 H. Sever, "Yeni Belgelerin Işığında Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın Yeniden Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (Çorum 1991), s.134-139.
- _____ 1995 H. Sever, "Anadolu'da Borsa ve Enflasyonun İlk Şekilleri", *Archivum Anatolicum*, S. 1, (1995), s.123-133.
- _____ 1997 H. Sever, "Amütum Madenin'in Ticareti'nin Yapılması Hususunda Asur Şehir Meclisi'nce Verilmiş Bir Ruhsatname", *Archivum Anatolicum*, S. 3, (Ankara 1997), s. 291-299.
- TC 1 G. Conteneau, *Tablettes Cappadociennes, Musee de Louvre*, Paris 1920.
- TC 2 Fr. Thureau-Dangin, *Tablettes Cappadociennes, deuxieme serie Musee de Louvre*, Paris 1928.
- TC 3 J. Lewy, *Tablettes Cappadociennes troisieme serie Musee de Louvre*, Paris 1935.
- Veenhof 1997 K.R. Veenhof, "Two Marriage Documents from Kültepe", *Archivum Anatolicum*, S. 3, (Ankara 1997), s. 357-381.
- _____ 2003 K.R. Veenhof, *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Kārum Kanish and its Chronological Implications*, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara 2003.
- VS 26 K. Veenhof-E.K. Brandt, *Vorderasiatische Schriftdenkmaler der Staatlichen Museen zu Berlin, Heft XXVI, Altassyrische Tontafeln aus Kültepe Texte und Siegelabrollungen*, 1992.
- Yiğit 1997 T. Yiğit, "Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzatia/Lawazantia'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *Belleten*, C. LXI, S. 230, (1997), s. 1-14.